

матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка (17 груд. 2018 р., м. Київ). Київ : Алерта, 2018. С. 266-270.

10. Андронов І. В. Застосування практики Європейського суду з прав людини при ухваленні судових рішень у цивільному процесі України. *Právna veda a prax: Výzvy moderných európskych integračných procesov: Medzinárodnej vedeckej konferencie. Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva (Bratislava, 27–28 novembra 2015)*. Bratislava, 2015. С. 232–234.

УДК 347.65/.68

Олександр Євгенович КУХАРЄВ,

професор кафедри цивільного права та процесу факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2086-9179>

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ У СФЕРІ СПАДКОВОГО ПРАВА

Захисту прав та інтересів територіальної громади у сфері спадкового права практично не приділяється увага в юридичній літературі. Предметом досліджень сучасних науковців традиційно виступають питання захисту прав спадкоємців, відказоодержувачів та кредиторів спадкодавця. Цьому сприяє і законодавче регулювання спадкових правовідносин. Наприклад, згідно з ч. 2 ст. 1280 ЦК якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і збереглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. У разі його продажу спадкоємець має право на грошову компенсацію.

Не викликає сумніву, що територіальна громада не повинна мати необґрунтовано легкий доступ до набуття права власності на приватне майно особи. Невипадково чинний ЦК встановив п'ять черг спадкоємців за законом, що охоплюють родичів спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно та закріпив спеціальний порядок набуття територіальною громадою права власності на відумерлу спадщину. У цьому аспекті права спадкоємців можна вважати захищеними.

Останнім часом на практиці часто виникають ситуації, коли після смерті спадкодавця з'являються невідомі особи, які в судовому порядку встановлюють факт проживання разом із спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини (четверта черга спадкоємців за законом). Після отримання свідоцтва про право на спадщину ці спадкоємці перепродають відповідне майно. В подальшому зазначене судове рішення про встановлення факту скасовується судом апеляційної чи касаційної інстанції. Таких спадкоємців ще називають «солом'яні чоловічки».

Через це гостро постає питання належного захисту прав та інтересів територіальної громади, яка внаслідок незаконних дій певних суб'єктів позбавлена правової можливості отримати майно у власність як відумерле.

Розглядаючи подібну справу по суті, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 14 грудня 2022 р. [1] сформулювала низку важливих правових висновків, основні з яких зводяться до такого:

– територіальна громада не є власником або законним користувачем спірного майна, яке незаконно вибуло з його володіння, а тому у неї немає підстав для витребування майна на свою користь як неволодіючого власника або користувача;

– законодавство не містить положень про можливість територіальної громади отримати відчужене майно в натурі та/або способи захисту інтересів територіальної громади у випадку, якщо спадщина була незаконно передана спадкоємцю на підставі рішення суду, яке в подальшому було скасоване, та у разі, коли спадщина таким спадкоємцем була відчужена іншій особі. У зв'язку з цим до відповідних правовідносин підлягає застосуванню за аналогією ч. 2 ст. 1280 ЦК.

Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку про правову можливість територіальної громади отримати лише грошову компенсацію вартості спадкового майна, виходячи з його ринкової вартості на час розгляду спору в суді або на час добровільного врегулювання спору між сторонами цих правовідносин.

В аспекті викладеного можна окреслити проблему встановлення оптимального балансу приватних та публічних інтересів. Йдеться про забезпечення прав добросовісного набувача майна та територіальної громади.

Позиція щодо неможливості витребувати у добросовісного набувача майно, набуте на підставі договору, укладеного зі спадкоємцем, видається правильною та справедливою по своїй суті. Утім спірною вважаю доцільність застосування аналогії закону у дос-

ліджуваних правовідносинах. Як зазначено у ч. 1 ст. 8 ЦК, якщо цивільні відносини не врегульовані ЦК, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами ЦК, інших актів цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини (аналогія закону). Отже умовою застосування аналогії закону є *подібність цивільних відносин за змістом*. Причому, як наголошує А. С. Довгерт, подібність відносин (і норм актів цивільного законодавства), які приміряються до неврегульованої ситуації, повинна бути змістовною (подібні цивільні права й обов'язки, подібність суб'єктного складу, об'єкта тощо) [2, с. 162, 163].

Стаття 1280 ЦК, яку за аналогією застосувала Велика Палата Верховного Суду, структурно складається з двох частин та регулює механізм перерозподілу спадщини. Зокрема, за ч. 1 цієї статті якщо після спливу строку для прийняття спадщини і після розподілу її між спадкоємцями спадщину прийняли інші спадкоємці, вона підлягає перерозподілу між ними. Такі спадкоємці мають право вимагати передання їм у натурі частини майна, яке збереглося, або сплати грошової компенсації.

У ч. 2 ст. 1280 ЦК міститься спеціальне правило такого змісту: у разі, якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і збереглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. У разі його продажу спадкоємець має право на грошову компенсацію. У правовій доктрині з цього приводу справедливо стверджується, що умовою для передання спадкоємцеві відумерлого майна є прийняття спадщини такою особою [3, с. 204], [4, с. 229].

Специфіка перерозподілу спадщини полягає в тому, що вона створює ефект «повернення» до спадкових правовідносин, які на момент перерозподілу припинені. Отже, положення ст. 1280 ЦК застосовується для регулювання саме спадкових відносин.

Своєю чергою відносини, що виникають внаслідок визнання спадщини відумерлою, за своєю природою не є спадковими. Такий висновок зумовлюється цілою низкою причин.

1. За імперативним приписом ст. 1277 ЦК територіальна громада *зобов'язана* подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою, тобто вжити всіх дій для набуття права власності на таке майно.

2. ЦК визначає *особливий порядок набуття права власності* на відумерле майно територіальною громадою на підставі рішення

суду. Примітно, що в окреслених правовідносинах законом не передбачена видача нотаріусом свідоцтва про право на спадщину.

3. Закріплений *спеціальний строк* для звернення до суду з заявою про визнання спадщини відумерлою – після спливу одного року з часу відкриття спадщини.

4. Правом на звернення до суду з заявою про визнання спадщини відумерлою наділені як територіальна громада, так й *інші особи*. Йдеться, зокрема, про кредиторів спадкодавця, а також про власників або користувачів суміжних земельних ділянок, якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення.

5. У ст. 1218 ЦК імперативно встановлені два види спадкування – за заповітом та за законом. При цьому відсутні підстави для віднесення набуття права власності на відумерле майно до жодного з цих видів спадкування. Так, територіальна громада не визначена в жодній з п'яти черг спадкоємців за законом. І хоча територіальна громада може бути призначена спадкоємцем за заповітом, проте ст. 1277 ЦК в такому разі не застосовується.

В юридичній літературі підкреслюється, що набуття права власності на відумерлу спадщину не є спадкуванням, оскільки має схожі ознаки з іншими підставами набуття права власності виключно суб'єктами публічного права: викупом нерухомого майна для суспільних потреб чи примусовим відчуженням з мотивів суспільної необхідності земельної ділянки, реквізицією, конфіскацією тощо в процесі виконання цими суб'єктами певних публічних функцій [5, с. 225].

Враховуючи природу відносин, що виникають у зв'язку з визнанням спадщини відумерлою, вони не є подібними до відносин з повернення спадкоємцю відумерлого майна. А це унеможливило застосування до досліджуваних правовідносин ч. 2 ст. 1280 ЦК за аналогією.

Вважаю, що у разі скасування судового рішення, на підставі якого особа визнана спадкоємцем, виникає зобов'язання у зв'язку з набуттям, збереженням майна без достатньої правової підстави (глава 83 ЦК). Сутність цього зобов'язання полягає у вилученні в особи майна, яке вона набула (зберегла) поза межами правової підстави у випадку, якщо така підстава для переходу майна (його збереження) відпала згодом, або взагалі без неї, якщо цей перехід (збереження) не ґрунтувався на правовій підставі, та у переданні відповідного майна тій особі, яка має належний правовий титул на нього.

Згідно з ч. 2 ст. 1213 ЦК у разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна.

Оскільки рішення суду про визнання особи спадкоємцем у подальшому було скасовано, відпала й правова підстава набуття у власність спадкового майна. Через відчуження «солом'яним чоловічком» такого майна за відплатним договором, територіальній громаді має бути відшкодована його вартість.

При цьому слід звернути увагу, що не підлягає задоволенню позов територіальної громади, пред'явлений до останнього набувача про витребування майна із чужого незаконного володіння. Вказаний спосіб захисту можна реалізувати шляхом подання віндикаційного позову (ст. 387, 388 ЦК). Предметом віндикаційного позову є вимога власника, який не є фактичним володільцем індивідуально визначеного майна, до особи, яка незаконно фактично володіє цим майном, про повернення його із чужого незаконного володіння. Територіальна громада не є власником спадкового майна. Права власності може лише виникнути у цього суб'єкта на підставі рішення суду про визнання спадщини відумерлою за умови дотримання процедури, передбаченої правилами ЦК та ЦПК. Крім того, закон захищає інтереси добросовісного набувача шляхом закріплення у ч. 3 ст. 388 ЦК вичерпного переліку підстав, за наявності яких власник може витребувати майно від добросовісного набувача. Додам до цього, що витребування майна у добросовісного набувача на користь територіальної громади порушуватиме принцип справедливості як одну з загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК).

Список бібліографічних посилань:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2022 р., судова справа № 461/12525/15-ц (провадження № 14-190цс20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109046336> (дата звернення: 20.03.2023).

2. Довгерт А. С. Юридична аналогія в Цивільному кодексі та судовій практиці України. *Приватне право*. 2013. № 1. С. 159–165.

3. Кухарев О. Є. Правові підстави повернення спадкоємцю відумерлого майна. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 203–207.

4. Буркацький Л. К. Спадкове право України: теорія, коментарі, практика, зразки заяв : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Ін Юре, 2008. 384 с.

5. Спадкове право крізь призму судової практики : монографія / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 536 с.

УДК 347.1

Євген Олександрович МІЧУРІН,

професор кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

доктор юридичних наук, професор;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4283-4604>

ЦИФРОВІ ПРАВА (DIGITAL RIGHTS) У ЦИВІЛІСТИЦІ

У сучасному інформаційному суспільстві поступово формується відносно нова правова категорія digital rights, що розвивається завдяки просуванню цифрових технологій. У літературі визначено, що до цифрових прав належать, наприклад, право на доступ до електронних пристроїв та телекомунікаційних мереж (Інтернет), право на інформаційне самовизначення (ідентифікацію) та інші, що здійснюються в умовах цифровізації [1, с. 129-130]. ООН закликає усі держави поважати і захищати право на недоторканність особистого життя та інші права в контексті цифрової комунікації [2]. Вказані права мають цивілістичні аспекти. Це стосується як особистих немайнових прав (ідентифікація особи у Інтернеті, недоторканність особистого життя у цифровому середовищі), так і майнових прав (оборотоздатність віртуальних благ, абсолютні права на них).

Через залучення віртуальних благ у економічний обіг виникає необхідність регламентувати у цивілістиці цифрові права, зокрема, право на віртуальне благо (ІТ-благо, цифрове благо). Адже правовий механізм дозволяє здійснювати економічний обіг товарів, робіт, послуг, включаючи до нього відповідні об'єкти цивільних прав які є відчужуваними, а отже - оборотоздатними. По-перше, правового регулювання потребують об'єкти ІТ-технологій: від криптовалют - віртуальних благ, що мають економічну цінність та оборотоздатні до невідчужуваних віртуальних благ, скажімо, цифрового підпису, якій дозволяє офіційно ідентифікувати особу. По-друге, необхідним є визначення абсолютного права на віртуальне благо, що закріплює належність віртуальних благ особам. По-третє, при формуванні цивільного права необхідно закріпити у загальних положеннях про договір положення про смарт-контракти. По-четверте, у перспективі мають бути розроблені особливості доктрини